

geçer. Hamsenin en tanınmış mesnevisi olan *Heft Hân* Turgut Karacan tarafından yayımlanmıştır (*Atâî'nin Heft-hân'ı, İnceleme-Metin*, Ankara 1974, XII + 349 s.). *V. Hilyetü'l-efkâr*. Hamsenin yakın zamanlara kadar ele geçmeyen bu mesnevisinin eksik bir nüshası ilk defa Agâh Sırrı Levend tarafından ortaya çıkarılmıştır (*Atâî'nin Hilyetü'l-efkâr'ı*, Ankara 1948). Sonradan üç eksik nüshası daha bulunan mesnevinin mevcut kısmında münâcât ve na't gibi başlangıç bölümleri yer almakta, asıl konu ile ilgili bölümler bulunmamaktadır. Ancak A. S. Levend bazı karinelere dayanarak bu mesnevinin Hüsrev ü Şîrîn konusunda kaleme alındığını ve bazı küçük hikâye ve menâkıbelerden meydana geldiğini ileri sürmektedir. 3. *Hadâiku'l-hakâik* *fi tekmileti's-Şekâik*. Atâî'nin Üsküp kadısı iken 1634 yılında bitirdiği ve *Zeyl-i Şekâik* veya *Zeyl-i Atâî* diye de tanınan bu mensur eseri, Taşköprizâde'nin meşhur eş-Şekâ'îku'n-Nu'mâniyye adlı eserinin 965-1044 (1558-1634) yıllarını içine alan Türkçe zeylidir. Bu yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi veren eser, kendisini 1730 yılına kadar zeyleden Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-fuzalâ*'sıyla birlikte eş-Şekâ'îk'in en önemli zeyli olarak ilim tarihimizin ana kaynaklarından sayılmaktadır. Türkiye'de ve dış ülkelerde pek çok yazma nüshası vardır. İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları Zahir Güvemli tarafından, tercüme ve zeyilleri ise Behcet Gönül tarafından (bk. Bibl.) tesbit edilen eser ay-

rica iki cildi bir arada İstanbul'da basılmıştır (1268). Bu neşrin tıpkıbasımı, Mecdî'nin *Şekâ'îk* tercümesi ve öteki yazma zeyillerle birlikte bir indeks ilâvesiyle 1989'da Abdülkadir Özcan tarafından yapılmıştır.

Atâî'nin bunlardan başka, bir kısım külliyyat nüshalarının sonunda, devrinde yaşayan bazı kişiler hakkında yazılmış 100 beyit kadar tutan *Hezliyyât'ı* (İÜ Ktp., TY, nr. 319), yarım kalmış bir *Siyer-i Veysî* zeyli, sekiz mektuptan oluşan bir *Münşeat'ı* (İÜ Ktp., TY, nr. 4097), ayrıca Kudûrî, Kâdîhan, Dürer gibi birçok fıkıh kitabında yer alan bazı görüşleri müellif ve kitap ismi vererek tenkit etmek üzere hazırlanmış *el-Ğavlü'l-ğasen fi cevâbi'l-ğavli li-men* adlı Arapça küçük bir fıkıh kitabı (Râgıb Paşa Ktp., nr. 576) vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-es'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 66^a; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 496, 539; Riyâzî, *Tezkire*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 106^b; Muhibbî, *Ğulâsatü'l-eser*, IV, 263; *Kesfû'z-zunûn*, I, 124, 802; Seyyid Mehmed Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 70; Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-es'âr*, İÜ Ktp., TY, 2401, s. 41; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2361, I, 4-7; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, s. 230; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 410-411; *Sicill-i Osmânî*, III, 475; *Osmanlı Müellifleri*, III, 95; Ergun, *Türk Şairleri*, II, 541-543; Brockelmann, *GAL*, II, 427; Agâh Sırrı Levend, *Atâî'nin Hilyetü'l-efkâr'ı*, Ankara 1948; *İstanbul Kitaplıkları Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul 1959, II, 283; Turgut Karacan, *Atâî'nin Heft-hân'ı, İnceleme-Metin*, Ankara 1974; İsmet, *Tekmiletü's-Şakâik*, Giriş, s. V-VII; Zahir Güvemli, "Hadâ'îkü'l-hakâ'ik fi Tekmiletü's-Şakâ'ik", *Yeni Türk Dili*, VI, İstanbul 1938, s. 66; a.mlf., "Hadâ'îkü'l-Hakâ'ik fi Tekmiletü's-Şakâ'ik", İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları", *Yeni Türk Yurdu*, VII, İstanbul 1939, s. 75-76; Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'îk al-Nu'mâniyya Tercüme ve Zeyilleri", *TM*, VII-VIII (1940-42), s. 136-168; Tunca Kortantamer, "XVII. Yüzyıl Şairi Atayî'nin Hamse'sinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü", *TİD*, I (1983), s. 61-105; Abdülkadir Karahan, "Nev'izâde Atâî", *İA*, IX, 226-228; J. Walsh, "Atâî", *Eİ²* (İng.), I, 732-733.

HALÜK İPEKTEN

ATÂİYYE

(العطائية)

Rifâiyye tarikatının
Muhammed Atıyye er-Rifâi'ye
(ö. VII/XIII. yüzyıl)
nisbet edilen bir kolu
(bk. RİFÂİYYE).

Nev'izâde
Atâî
divanından
bir sayfa
(Nuruosmaniye
Ktp., nr. 3776/5,
vr. 245*)

ATALAR KÜLTÜ

Özellikle ilkel dinlerde görülen
ata ve ecdat ruhlarına tapınma.

İnsanoğlunun soyundan geldiği kim-selere karşı tabii ve fitrî olarak her zaman duymakta olduğu saygı ve sevginin zaman zaman aşırı bir şekle dönüşmesi, ataları ölümlerinden sonra da çeşitli şekillerde yaşatma fikrini ve çabasını doğurmuştur. Öte yandan ruhların yaşamaya devam ettiğine inanılmakla birlikte bu yaşama keyfiyetinin bilinmemesi veya yanlış değerlendirilmesi, ilkin ölümlerin ruhlarından korkup çekinmeye, daha sonra da onlara tapınmaya yol açmıştır.

Atalar kültü ailenin ölmüş üyelerine karşı saygı, tâzim ve korkuyu ifade eder. Saygı ve tâzim esasen hayatta iken büyüklere, yaşlılara, özellikle baba ve atalara karşı duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Korku ise ata ruhlarının mekân ve zamana bağlı olmaksızın geriye döneceği, yaşayanlara zarar verebileceği inanç ve endişesinden ileri gelir. Her iki durumda da ata ruhlarının hayattaki insanlarla ilişkisinin devam ettiği inancı esastır.

Atalar kültünün paleolitik devreden kalma izleri vardır ve bu izler özellikle ilkel kabilelerde (en çok Afrika, Güney ve Doğu Asya, Okyanus adaları) yaygındır. Bu kabileler ölen atanın mânevî varlığının yeryüzünde kaldığına ve geridekileri olumlu veya olumsuz yönlerde etkileyebileceğine, ekinlerin ve hayvanların verimli olmasını, insan neslinin çoğalmasını sağlayabileceğine inanırlar; bu yüzden onlara yemek, meyve ve çeşitli hediyeler sunar, kurbanlar keser, adlarına ve anılarına büyük taşlar dikerler; heykeller ve maskelerle onları temsili olarak canlandırmaya çalışırlar.

Atalar kültünün en belirgin şekli Çin'de asırlar boyunca hâkim geleneklerden biri olarak sürdürülmüş ve daha sonra oradan Japonya'ya geçmiştir. Çin'de halkın ata ruhları için kurban sunup sunmadığı yolunda elimizde yeterli bilgi olmasa da geleneksel Çin aristokrasisi atalarının ruhlarının kaderlerini etkilediklerine, ceza ve mükâfat verdiklerine, kendi neslinden gelenlerden tâzim töreni ve itaat istediklerine inanırdı. Çin evlerinde özel bir dolapta veya bölmede muhafaza edilen atalara ait levhalar önünde belirli vesilelerle törenler yapılırdı. Atalara ait eşyanın bulunduğu bu dolap,

asil ve zengin tabakada artık küçük birer tapınak haline getirilmiştir. Burada, levhaları bulunan atalara danışılır, bazı kehanet yolları ile onların arzuları öğrenilmek istenirdi. Atalara ait tapınaklarda onlara kurbanlar sunulurdu. Konfüçyüschülüğün bazı ekolleri atalara tapınmayı daha da geliştirmiş, defin, yas ve kurban âyinlerindeki ayrıntıları belirlemiştir. Chou hânedanı zamanında ölümler için tablet dikme âdeti ortaya çıkmıştır (tahminen m. ö. 350).

Eski Çin'de ata ruhları için yedinci ayın on beşinci günü bir tören yapılırdı. Ayrıca üçüncü ayda bir de ilkbahar kabir şenliği vardı. Bu şenlikte kabirler ziyaret edilir, onarılır, süslenir ve ata ruhlarına yiyecek sunulurdu.

Şintoizm'de öldükten sonra ruhun devamı konusunda müphem bir inanç varken Konfüçyüschülüğün V. yüzyılda Japonya'ya girmesi sonucu bu inanç ve atalar kültü gelişerek zamanla Şinto'nun aslı rûknü haline geldi.

Eski Türkler'de de Çin ve Japon geleneklerindeki kadar ayrıntılı olmamakla birlikte atalar kültü mevcuttu. Onlarda ayrıca ata ruhlarına kurban da kesilirdi.

Yahudi ve hristiyan geleneğinde atalar kültü ile ilgili az da olsa bazı bilgilere rastlanmaktadır. Ahd-i Atîk'te, bazı ölümlere ulûhiyyet nisbet edildiğine dair ifadeler mevcuttur (İşaya, 8/19). Ayrıca Ahd-i Atîk'te sık sık geçen ve insan şeklindeki ev tanrılarının tasvirlerinin ismi olarak kullanılan Terafim'in (I. Samuel, 19/13) aslında ataların imajı olduğu ileri sürülmektedir. Diğer taraftan Ahd-i Atîk'te ölümlere yiyecek takdimi ile ilgili bilgiler de vardır (Tesniye, 26/14). H. Spencer, dinin kaynağının atalara tapınma olduğunu ileri sürmüştür. Fakat diğer evrim nazariyeleri gibi H. Spencer'in görüşü de tenkit edilmiştir (bk. DİN).

Çin ve Japon kültürlerindeki kadar güçlü, ayrıntılı, kuralları belirlenmiş ve yaygınlaşmış olmamakla birlikte İslâm'dan önce Araplar arasında da bir tür atalar kültü mevcuttu. Nitekim onlar Kur'an'ın daveti, Hz. Muhammed'in tebliği karşısında, "Biz atalarımızı hangi yol üzere bulduysak o yoldan gider, o yoldan ayrılmayız" diyerek atalarına bağlılıklarını ifade etmişlerdi (bk. el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/104; el-A'râf 7/28, 70; et-Tevbe 9/23; Lokmân 31/21; Sebe' 34/43; es-Sâffât 37/69, 70; ez-Zuhruf 43/22). Araplar'da, aralarında insan şeklinde olanları da bulunan (meselâ İsâf ve Nâile) putlar (sanem-esnâm) yanında, yine önemli kim-

seler ve bilhassa kahramanlar adına dikilen dikili taşlar da (nusub-ensâb) vardı. Fakat her aile için kendi atalarına yönelmiş bir kùlten söz etmek güçtür. Şu kadar var ki Hz. Peygamber'in başlangıçta kabirleri ziyaret etmeyi, oraları bir ibadet mahallî olarak kullanmayı yasaklaması, Câhiliye devri aile ve kabilelerinin ecdat kabirlerini bir ibadet yeri olarak kabul ettiklerini, kabirdekilerin ruhlarına taptıklarını göstermektedir (bk. Cevad Ali, VI, 48).

İslâm dini tevhid inancı üzerinde ısrarla durmuş, şirkin ve putperestliğin her çeşidini yasaklamıştır; ana babaya, ecdada saygıyı emretmişse de bu saygı ve sevginin onları putlaştıracak dereceye vardırılmasını, onlara tapınılmasını şirkin bir çeşidi saymış ve kesinlikle haram kılmıştır. İslâm dininde sadece ataları putlaştırmak değil onların bâtıl olan âdet ve telakkilerine bağlanmak, bunu bir ibadet haline getirmek de yasaklanmıştır. Ayrıca ata ruhlarının yaşayanları olumlu veya olumsuz yönde etkilediği şeklindeki bir düşünceye de İslâmiyet'te yer verilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

S. Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 23; İbnü'l-Kelbi, *Kitâbü'l-Esnâm: Putlar Kitabı* (trc. ve nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 28, 48, 62; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 47-49; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Ankara 1976, s. 1-4; Ömer Rıza Doğrul, "Âbâ", *İTA*, I, 31-35; "Ancestor Cults", *DCR*, s. 77-78; W. Crooke v.dğr., "Ancestor - Worship", *ERE*, I, 425-467.

GÜNAY TÜMER

ATALAY, Besim

(1882-1965)

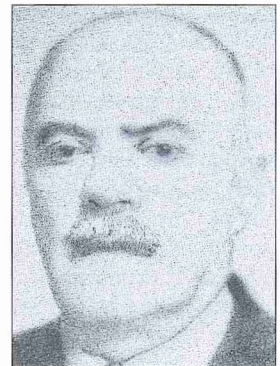
Türk dil âlimi ve yazar.

Uşak'ta doğdu, ilk ve orta öğrenimini burada yaptı. On bir yıl kadar medreseye devam ettikten sonra 1905'te İstanbul'a gitti. Şehzade Camii'nde iki yıl Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi'nin derslerini takip etti. Daha sonra imtihanla Dârülmuallimin'e girdi, 1908'de buradan mezun oldu. Bu arada medrese derslerinden icâzet aldı (1909). 1909-1919 yılları arasında sırasıyla Konya Muallim Mektebi'nde öğretmenlik, Trabzon ve Ankara Muallim mekteplerinde müdürlük, İstanbul'da Dârüşşafaka'da öğretmenlik, Konya Muallim Mektebi'nde müdürlük yaptı. Maraş, İçel, Niğde ve tekrar İçel'de Millî Eğitim müdürlüğü görevlerinde

bulundu. Millî Mücadele yıllarında bazı siyasî faaliyetlere de katılan Atalay, 1919'da Silifke'de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında önemli rol oynadı. Uşak'ta İstiklâl Savaşı'nı destekleyen çalışmalar yaptı. 1920'de Maarif Vekâleti hars müdürü oldu; aynı yıl I. Büyük Millet Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak girdi. Daha sonra üç devre Ak-saray, üç devre de Kütahya milletvekili seçildi. 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 26 Eylül 1932'de gerçekleştirdiği I. Türk Dil Kurultayı'nda merkez heyeti muhasibi seçildi. Adı sonradan Türk Dil Kurumu olarak değiştirilen bu müessesede on sekiz yıl merkez heyeti üyesi olarak çalıştı. Sonraları bu kurumun çalışmalarını beğenmeyerek karşı çıktı ve 1949'da kendi isteğiyle Türk Dil Kurumu'ndan ayrıldı. 1937-1942 yılları arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile Polis Enstitüsü'nde Farsça dersleri okuttu. Bazı nâdir yazmaları da ihtiva eden kütüphanesini Millî Kütüphane'ye, Türk folkloruna ait pek çok eşya ile levhalarını ise Etnografya Müzesi'ne bağışladı. 7 Kasım 1965'te Ankara'da öldü.

Asıl şöhretini Türk dili sahasında yayımladığı tercüme ve telif eserlerle yapan Besim Atalay'ın faaliyetleri arasında en önemlisi *Dîvânü lûgâtî't-Türk* tercümesidir (bk. DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK). Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye tercüme eden ve bazı dinî eserler de kaleme alan Atalay'ın diğer eserlerinin bazıları Türk dili için faydalı çalışmalardır.

Belli başlı eserleri şunlardır: *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* (Ankara 1339), *Bektâşilik ve Edebiyatı* (İstanbul 1340), *Müslümanlara Öğütler* (Trabzon 1342), *Türk Dili Kuralları* (Ankara 1931), *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* (Ankara 1941), *Divanü lûgâtî't-Türk Tercümesi* (I-III, Ankara 1939-1941), *Divanü lûgâtî't-Türk Dizini* (Ankara 1943),

Besim
Atalay